

Հայաստանն ու Հայկական հարցը
ԱՄՆ-ի 1917-1918թթ. քաղաքականության ոլորտում

1917 թվականը ճգնաժամային էր Հայաստանի և Հայկական հարցի պատմության մեջ: Կովկասյան ռազմաճակատում ձեռք բերած նվաճումները վտանգվել էին Փետրվարյան և էլ ավելի շատ՝ Յուլյան-բերյան //-158 հեղափոխությունների պատճառներով: Ռուսական բանակի հաղթանակներին փոխարինել էին ճակատի քայքայումը և թուրքական հարձակման վտանգը, կանոնավոր գումարտակները բռնել էին կանավորական շարժման տեղը, ցարական վարչակարգի փոխարեն հաստատվել էր Թուրքահայաստանի գեներալ-կոմիսարիատը, արևմտահայ գաղթականների զանգվածները կորցնում էին տունդարձի հնարավորություն, իսկ Անդրկովկասի կազմալուծումը սաստկանում էր ռուսական հեղափոխության խորացմանը զուգընթաց՝ հանգեցնելով երեք անկախ հանրապետությունների ձևավորմանը մեր երկրամասում:

Նույն այդ հեղափոխությունները վտանգել էին Անտանտի հաղթանակը Արևմտյան ռազմաճակատում, և ԱՄՆ-ի՝ 1917թ. ապրիլի 6-ին պատերազմին միջամտելու փաստն իսկ բարեհաջող ավարտ էր ապահովում Անգլիայի և Ֆրանսիայի համար: Ընդ որում, ԱՄՆ-ը Թուրքիային պատերազմ չէր հայտարարել.¹ Վաշինգտոնում գերադասում էին որքան հնարավոր է երկար ժամանակ օգտվել համաշխարհային տնտեսության ասպարեզում անրապնդվելու հնարավորությունից²: Թուրքամերիկյան հարաբերությունները չէին փոխվել նույնիսկ 1917թ. փետրվար - ապրիլին: Դրանք մնում էին «ընկերական, ավելի լավ էին, քան առաջներում, և դրանց՝ այդ հար ու նման ընթացքն ընդհատելու պատճառներ չէին նշմարվում»³: Այդ համատեքստում հայերին վերապահում էին միայն մարդասիրական այն օգնությունը, որը ձեռնարկվում էր Կոնգրեսի որոշմամբ ու Պետդեպարտամենտի հրահանգներով: Այդ օգնությունը կազմակերպում և իրականացնում էր նախագահ Վ.Վիլսոնի //-159 մերձավոր շրջապատը՝ նրա անմիջական մասնակցությամբ:

Օգնությունը մարդասիրական ներխուժում էր. այն բազմաթիվ կյանքեր էր փրկում, բայց միաժամանակ յուրատեսակ քաղաքականության արտահայտություն էր: Այնպիսի մի քաղաքականություն, որն իրականացնող նպաստատուն բոլորովին անկախ էր նպաստառուներից, նա ազատ էր պարտավորություններից և չէր հայտարարում իր

¹ Դիվանագիտական հարաբերություններն անգամ խզել էր ոչ թե ամերիկյան, այլ օսմանյան կողմը: United States National Archives, Washington D.C., Record Group 59 General Records of the Department of State (այսուհետև՝ US NA, RG 59), class 763.72/document 5428/Encl.2 ներգրավվել է՝ Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. 1917 Supplement 1, The World War (այսուհետև՝ Papers Relating). Wash., 1931, p.603: Տես նաև՝ Payaslian S. United States Policy Towards the Armenian Question and the Armenian Genocide. NY, 2005, p.119, 130, 132:

² Papers Relating, p.134.

³ Ibid., p.206.

նպատակների մասին: ԱՄՆ-ի հետագա նախագահ Ջ.Ռուվերը ասում էր, որ պահանջներ ներկայացնելուց առաջ մարդկանց կերակրել է հարկավոր: Իրավ է: Սակայն, երբ քաղաքականությունը ծավալվում է ոչ թե հասարակական-տնտեսական կամ ռազմական բնագավառներում, այլ զբաղված է ժողովրդին փրկելու հարցով, նպաստամատույցի շահագրգռվածությունը կարող է ցանկացած պահի վերանալ, իսկ ԱՄՆ-ի որևէ միջամտություն կարող է չեղյալ հայտարարվել: Անշահասիրությունը վատ խթան է, և պետությունների կամ կողմերի փոխգործողությունը կարող է մշտապես սահմանափակվել լուրջ մարդասիրությամբ:

Մեր պարագայում, հայկական շահերը առաջ էին տանում բնակչության լայն խավերը, համալսարանական մտավորակունությունը, քարոզիչները: Բայց պատերազմից խուսափելու վարքից շահում էր առևտրական, արդյունաբերական և փոխադրական դրամագլուխը: Բացի դրանից, արևմտահայությունը ԱՄՆ-ի՝ Օսմանյան կայսրություն տնտեսական ներթափանցման թիրախ ու տարածիչ էր, բայց երբեք՝ նրա նպատակը: Քաղաքական գործիչները, խոշոր դրամատերերը, առևտրականներն ու քարոզիչները ձգտում էին կապ հաստատել թուրքական այն իշխանավորների հետ, որոնք բոլորովին ազատ էին գործնական հարաբերություններ հաստատելու ցանկությունից: Ի տարբերություն նրանց, հայությունը պատրաստական էր օժանդակել ամերիկյան ներկայությանը Արևմտյան Հայաստանում:

ԱՄՆ-ը պատերազմի էր գնում հողային փոխհատուցումների սկզբունքն ընդունելուց և Օսմանյան կայսրությանը վերաբերող՝ անգլո-ամերիկյան «անորսալի համաձայնագիրը» 1916թ. փետրվարի 14-ին // -160 կնքելուց հետո միայն⁴: Այդ գործարքի մասնակիցներից մեկը՝ բրիտանացի արտգործնախարար Ա.Բալֆուրը, 1917թ. ապրիլի 30-ին այցելում է Սպիտակ տուն ու Վ.Վիլսոնին պատմում է Կ.Պոլսին վերաբերող՝ անգլո-ռուսական, Ասիական Թուրքիայի բաժանմանն առնչվող՝ անգլո-ֆրանսիական և այլ գաղտնի համաձայնագրերի մասին: Հետևաբար, ԱՄՆ-ի նախագահի հետագա պնդումները Փարիզի հաշտության վեհաժողովում, ինչպես և 1919թ. օգոստոսին Օերակոյտում արած՝ իբր անտեղյակ լինելու մասին նրա հայտարարությունը, իրականությանը չէին համապատասխանում⁵: Ավելին, Վաշինգտոնը պարտավորվում էր պահապանել Օսմանյան կայսրության ամբողջականությունը⁶ ինչն արտացոլում էր նաև Վ.Վիլսոնի՝ ԱՄՆ-ի Կոնգրեսում

⁴ Международные отношения в эпоху империализма. Серия III, т.7, ч.1, с.373; т.10, с. 245; Buehrig E.H. Woodrow Wilson and the Balance of Power. Bloomington, 1955, p.211-218; Уткин А.И. Вудро Вильсон. М., 1989, с.24-25, 32-33, 58, 63, 97-98, 100, 104; Козенко Б.Д. Посредничество без кавычек. Миротворчество США в 1914-1916 гг. (характер и цели). Первая мировая война: дискуссионные проблемы истории. М., 1994, с.81-82; Романов В.В. Полковник Эдвард Хауз. "Вопросы истории," 2005, № 7, с.53, 67.

⁵ Lippmann W. Public Opinion. NY, 1947, p.209-210.

⁶ Payaslian S., op.cit., p.36.

1918թ. հունվարի 8-ին հնչեցրած «14 կետերից» 12-րդը:

Այս ամենով հանդերձ, Վաշինգտոնի քաղաքականության երկդիմությունն ու բարդությունը չեն ժխտում ռազմավարական գլխավոր գործոնը, այն է՝ ամերիկյան բանակը կռվել է Քառյակ տերությունների դեմ, նա վճռորոշ դեր է խաղացել գերմանա-թուրքական դաշինքը պարտության մատնելու գործում: Լրացնենք՝ վտանգավոր ու խռովալից պայմաններում պետության որդեգրած երկակիությունը դեռևս անորոշության նվազագույն աստիճանն է: Այս վարքագիծն ըստ հանգամանքների գործելու հնարավորություն է ընձեռում:

Շատ չանցած, «անորսալի համաձայնագիրը» լրացվեց նոր միջազգային ատյան՝ Ազգերի Լիգա գումարելու նախագծով, այդ համալիր և հեռու գնացող գաղափարը ամերիկացիներին փոխանցել է Անգլիան: Առաջին համաշխարհային այդ կազմակերպության հիմնադրումը, որն ԱՄՆ-ին էր հանձնելու հայկական մանդատը, ներառվել էր 1916թ. հուլիսի 16-ին նիսին հաստատված՝ նախագահի ընտրական ծրագրում: Մանդատը, միջանկյալ կարգավիճակ էր գաղութի և անկախության միջև, ենթամանդատային գոտին առևտրաարդյունաբերական հավասար իրավունքներ էր առաջարկում բոլոր շահագրգիռ պետություններին: Ավելին, մանդատը տրվում էր մնացած բոլոր տերությունների որոշումով ու նրանց քվեարկությամբ: Սա խճճում էր Հայկական հարցի լուծումը, և այն նորից մտնում էր «եվրոպական համաձայնությանը» բնորոշ բազմակողմ դիվանագիտության հին հունը:

Փետրվարյան վավերագիրը կազմելուց հետո, 1916թ. հուլիսի 10-ին ԱՄՆ-ի Կոնգրեսն ընդունում է հայերին սատարելու բանաձև: Այդ փաստաթղթով նա դիմում է նախագահին ու նրան առաջարկում հայերին նյութական աջակցություն ցույց տալու օր նշանակել: Իր հերթին, Վ.Վիլսոնը հոկտեմբերի 21-22-ը հայտարարում է որպես հայերին ու սիրիացիներին նպաստ մատուցելու համազգային օրեր դարձնելու մասին⁷: Այնուհետև, Հայաստանին ու Սիրիային ամերիկյան նպաստամատույց կոմիտեն (ՀՍԱՆԿ) հավաքել է 2,5 մլն.դոլ. ու հիմնել է 6 մասնաճյուղ: Եթե Թիֆլիսում բացված նրա բաժանմունքը վայելում էր ռուսական բանակի բարյացակամությունը և օգնում էր 250 հազ. փախստականներին, ապա Կ.Պոլսի մասնաճյուղը՝ իր 60-ից ավելի կայաններով, ընդգրկում էր շատ ավելի քիչ՝ մի քանի տասնյակ հազար տուժածների: Ընդ որում, տեղական ՀՍԱՆԿ-ում գանձապահի պարտականությունները ստանձնել էր ԱՄՆ-ի քարոզչական ատյանի գանձապահ Վ.Պիտը, իսկ Ամերիկայի դեսպանը նշանակվել էր բաժանմունքի նախագահ⁸: Ինչպես նշում էին Հ.Մորգենթաուն, Չ.Է.Հյուզն ու Ք.Դոջը, 1 երեխայի հաշվով, ամիսը առնվազն 3 դոլար ծախսի անհրաժեշտության պայմաններում, կոմիտեին հարկավոր էր ամսական 6 մլն.դոլ.՝ տա-

⁷ Papers Relating, 1918: The World War. Suppl. I. Wash, GPO, 1933, p.892.

⁸ The One Hundred and Six Annual Report, American Board of Commissioners for Foreign Missions. Boston, 1916, p.84, 94.

րածաշրջանում կործանման եզրին հայտնված 2 մլն. մարդկանց օգնություն հասցնելու համար: //-162

Թեպետ արտաքուստ լավ ու հաշտ էին թուրք-ամերիկյան հարաբերությունները, միայն 1916 թվականին ամերիկացի չորս քարոզիչ վարակվել են տիֆով ու մահացան Սեբաստիայում, երկու հոգու մեծ դժվարությամբ Բիթլիսից տարան Խարբերդ, ևս երկուսը՝ առանց պատճառաբանությունների, պահակախմբի ուղեկցությամբ աքսորվեցին Դիարբեքիից, երեքը վտարվեցին Մարդինից, որտեղ ևս երկու հոգի մահացան, իսկ մնացած երեք քարոզիչներին իշխանությունները թույլ տվեցին օգտվել Ամերիկայի հյուլապատոսարանի պաշտպանությունից ու հեռանալ Ուրֆա: Կանայք, չկամենալով թողնել իրենց խնամարկյալներին, գրավոր դիմում են իշխանություններին՝ պահանջելով այլևս չփորձել իրենց դուրս քշել ծառայության վայրից: Եվս մեկ կին քարոզիչ վախճանվեց Խարբերդում, իսկ Արևմտյան Հայաստանում բնակություն հաստատած հինգ աշխատակիցների մի ամբողջ տարի բաց չէին թողնում Բեյրութից՝ արգելելով նրանց տունդարձը: Հաշվի առնելով ցեղասպանության անմիջական վկաների իմացածն ու հետագայում նրանց գրչին պատկանող այնպիսի գրքերի հրապարակումները, ինչպիսիք են «Ողբերգության օրերը Հայաստանում. անձնական փորձառությունը Խարբերդում 1915-1917թթ.» (Հենրի Ռիգգի) կամ «Ամերիկացի բժիշկը Թուրքայում՝ խաղաղության և պատերազմի արկածների վիպակ» (Քլարենս Աշերի և Գրեյս Կնեպի)՝ օսմանյան իշխանությունների ի հայտ բերած վերաբերմունքը հասկանալի էր⁹:

Այժմ տեսական դրույթներից վերջինը՝ Միացյալ Նահանգների քաղաքականությունը երկարատև էր ու դանդաղ. նա խուսափում էր տարածաշրջանում իշխող Բրիտանիայի հետ հարաբերություններ սրելուց: Անգլիային դուրս էին մղում շրջահայաց քայլերով՝ միաժամանակ ամրապնդելով բացառիկ կապեր ու հատուկ վերաբերմունք նրա հանդեպ: //-163 Դանդաղ առաջընթացը օգնում էր հասկանալ՝ արդյո՞ք նրա խաղակիցը ի վիճակի է լուծել խնդիրը, որքա՞ն եռանդ է ներդրվում գործի մեջ, և ի՞նչ այլ՝ ավելի շահավետ առաջարկներ են հնարավոր: Մեր դեպքում, քաղաքական ռազմավարությունն ու անգլիացիների հետ փոխգործողությունը ծրագրվել են նախորոք, իսկ դանդաղ շարժումը ուղեկցվում էր հայերին տված խոստումների դրժումով ու մեղմացվում կենսական նշանակություն ունեցող պարենի մատակարարումներով: Այդ դրժումը վերաբերում էր ինչպես 1917թ. արևմտահայ զորամաս

⁹ Riggs Henry H., *Days of Tragedy in Armenia: Personal experiences in Harpoot, 1915-1917*. An Arbor, Mich., 1997; Ussher Clarence D. and Knapp Grace H., *An American Physician in Turkey: a Narrative on Adventures in Peace and in War*. Boston and NY, 1917; Knapp G.H., *War Time at Van*. NY, 1916; նույնի՝ *The Tragedy of Bitlis*. NY, 1919: Տես նաև՝ Atkinson H., *Eyewitness Account of the Massacres at Harpoot*. "Armenian Review," 1976, vol.29, № 1, p. 3-21; Atkinson T., *The German, the Turk and the Devil Made a Tripple Alliance: Harpoot Diaries, 1908-1917*. Ann Arbor, Mich., 2000:

(դիվիզիա) ֆինանսավորելու առաջարկին¹⁰, այդպես էլ հայկական մանդատը ստանձնելուն առնչվող բազում խոստումներին: 1919-1920 թթ. դրանք հաճախակի հնչում էին ԱՄՆ-ի բարձրագույն պաշտոնյաներից: Միացյալ Նահանգները չէին վնասում, այլ օժանդակում էին, սակայն «չափից քիչ ու չափից ուշ»: Գործելու նման եղանակը սին հույսեր էր ներշնչում սխալ հաշվարկների մղելով և՛ արևմտահայերին, և՛ Հայաստանի Հանրապետության ղեկավարությանը:

1917թ. ապրիլին, երբ ԱՄՆ-ը միացավ աշխարհամարտին, հայերի առաջ մի կարևոր հարց ծառայեց, թե որքանով էր գործուն Կովկասի ռազմաճակատը: Հարկավոր էին ինքնակազմակերպման մարմիններ, իսկ Պետդեպարտամենտը, Ռուսաստանում ԱՄՆ-ի դեսպան Դ.Ֆրենսիսն ու Թիֆլիսում այդ երկրի հյուպատոս Ֆ.Վ.Սմիթը առաջ էին քաշել Ռուսաստանի ընդհանուր ռազմունակության խնդիրը¹¹: Է.Ռուտի առաքելությունը ուղևորվում է Մոսկվա և Պետերբուրգ՝ ռազմունակ Ռուսաստանից չզրկվելու և դրա համար անհրաժեշտ ծախսի ու ռազմական օգնության չափերը գնահատելու համար¹²: Թիֆլիսից անդադար հաշվետվություններ էին գալիս՝ ճակատում տիրող իրավիճակի ու // -164 երկրամասում ազգամիջյան հարաբերությունների մասին¹³: Հայերն անմիջապես ստանում են առավել ռազմունակ տարրի որակում՝ հաշվի առնելով հատկապես այդ ազգի՝ առավել մեծ և ուղիղ սպառնալիքի տակ հայտնվելու հանգամանքը¹⁴: Ֆ.Վ.Սմիթը առաջարկում է 10 մլն. դոլ. հատկացնել՝ Կովկասյան բանակը ուժեղացնելու¹⁵ և հայ զինվորներին այլ ռազմաբեմերից այստեղ տեղափոխելու համար: Կառավարությունը կարող էր Հայ օգնության կոմիտեին փոխզիջման տարբերակով շնորհել կամ վարկավորել 1 մլն.դոլ., ինչը կապահովեր նոր զորամասերի հանդերձավորումը¹⁶:

1917թ. մայիսի 29-ին Թիֆլիսում Ամերիկայի հյուպատոսը Ա. Օզանյանին առաջարկում է կազմակերպել ու գլխավորել արևմտահայերից կազմած դիվիզիա. այն նախատեսված էր երեք ազատագրված

¹⁰ Դիվիզիայի առումով ԱՄՆ-ի հայկական քաղաքականությունը դիտվում էր որպես նրա՝ ռուսական ընդհանուր քաղաքականության բաղադրիչը: Այդ զորամասը պետք է ենթարկվեր Կովկասի ռազմաճակատի հրամանատարությանը՝ դաշնակիցների հսկողության իրավունքով:

¹¹ US NA, RG 59, 763.72/6430½.

¹² Papers Relating, 1918 Russia, in 3 vols., vol.I, Wash., 1931, p.120, 133-135, 138-139, 146, 148, 150; vol.II, Wash, 1932, p.579.

¹³ US NA, RG 59, 861.00/1102, 1456, 1810, 2010; Армения в документах Государственного департамента США 1917-1920 гг. Состав. и пер.Г.Г.Махмуриян, изд.2-е, доп. Ереван, 2012, с.25-26, 29 (այսուհետև՝ Армения в документах): 1918թ. դրանք լրացնում էին գլխավոր հյուպատոս Մ. Սամմերսի հեռագրերը Մոսկվայից:

¹⁴ US NA, RG 59, 861.00/3478; Գալոյան Գ., Հայաստանը և մեծ տերությունները 1917-1923 թթ: Երևան, 1999, էջ 20:

¹⁵ US NA, RG 59, 861.00/683; Армения в документах, с.13-14.

¹⁶ Великая Октябрьская социалистическая революция и победа Советской власти в Армении. Сб.док., сост.А.Н.Мнацаканян. Ереван, 1957, с.149-150.

նահանգների պաշտպանության համար և պետք է լիներ ռուսական բանակի մի մասը: Հանդիպմանը մասնակցում են Անդրանիկի թիկնապահ Լ.Կ.Լյուլեճյանն ու հարցազրույցի թարգմանիչ Վ.Թոթովենցը: ԱՄՆ-ը և նրա եվրոպական դաշնակիցները պատրաստ էին ապահովել զինվորների հագուստն ու զենքը՝ նրա գործողությունները հսկելու պայմանով: Հունիս 2-ին ամերիկացի հյուպատոսը ստանում է Անդրանիկի կազմած ռազմական քարտեզն¹⁷ ու նախագիծը հիմնավորող փաստաթղթեր, որոնք անմիջապես տանում է Պետրոգրադ՝ ԱՄՆ-ի դեսպան Դ.Ռ.Ֆրենսիսին, եվրոպական գործակիցներին և Ա.Ֆ.Կերենսկուն // -165 ներկայացնելու համար: Նույն վավերագրերի պատճեններն ուղարկվում են Լոնդոն, Փարիզ ու Վաշինգտոն: Եվրոպայում հավանում են նախագիծը, սակայն Դ.Ֆրենսիսի և պետքարտուղարի արձագանքը զուսպ էր:

Հաշվի առնելով այդ հանգամանքը՝ 1917թ. օգոստոսին ամերիկացի ականավոր քարոզիչ Է.Յարոուն և հյուպատոս Ֆ.Վ.Սմիթը Ա.Օզանյանին ծանոթացնում են Թիֆլիսում գործող բրիտանացի գեներալ Օ.Շոռի և գլխապետ Ջ.Գրեյսիի հետ¹⁸: Քառյակը քննարկում է 8 գունդ (յուրաքանչյուրում՝ 3 գումարտակ) հավաքագրելու հնարավորությունը: Ֆինանսավորումը ապահովելու դեպքում, սրանք պետք է համախմբեին 10-20 հազար հայ մարտիկների և ստանային 150-ից մինչև 350 բրիտանացի խորհրդկան: Քիչ ավելի ուշ՝ հոկտեմբերի 5-ին, ԱՄՆ-ի ռուսաստանյան դեսպանատունը հրաժարվում է փող հատկացնելուց, քանի որ չէր ցանկանում միջամտել ժամանակավոր կառավարության գործերին: Նման մոտեցումը հակասում էր նախագահ Վ.Վիլսոնի ուղերձին, որտեղ հայտարարվում էր ակտիվ միջամտության անհրաժեշտության մասին: Դեսպանատունը անտեսում էր և Ֆ.Վ.Սմիթի զգուշացումները, թե՛ «առանց մեր եռանդուն աջակցության, խորհուրդների և այս երկրի ներքին գործերի մասնակցության շատ դժվար կլինի պատկերացնել կամ հույսեր կապել մինչև եկող գարունը կարգ ու կանոնի վերականգման հետ»: Տեղական իշխանությունները երբեմն «վիատվում էին իրադրության դժվարություններից ու Պետրոգրադի ցուցաբերած շատ սուղ օժանդակությունից»¹⁹:

Ֆ.Վ.Սմիթը այն կարծիքին էր, թե ինքը խափանել է Հայաստանը քաղաքական մեկուսացման ենթարկելու գերմանական ծրագիրը, թեև հետագա զարգացումները չեն հաստատում նրա գնահատականը: Միաժամանակ, Ֆ.Վ.Սմիթը գանգատվում էր, թե ժամանակավոր կառա-

¹⁷ Մարմարյան Ա., Ջօր. Անդրանիկ եւ իր պատերազմները, Կ.Պօլիս, 1920, էջ 263-264: Սիմոնյան Հ.Ռ., Անդրանիկի ժամանակը, 2 գրքով, գիրք Ա, Երևան, 1996, էջ 673-674. այստեղ ընդգծվում է Թիֆլիսում գործող բրիտանական ռազմական առաքելության դերը: Առաջին հեղինակի տեղեկությամբ՝ քարտեզը ձևավորվել է երկու թուրքահայ սպաների մասնակցությամբ և Ֆ.Վ.Սմիթին է հանձնվել մայիսի 30-ին:

¹⁸ Ջօրավար Անդրանիկի Կովկասեան ճակատի պատմական օրագրութիւնը 1914-1917: Պոսթոն, 1924, էջ 62-63; Hovannisian R., Armenia On the Road to Independence, 1918. Berkeley and Los Angeles, 1967, p.82:

¹⁹ US NA, RG 59, 861.00/734/Encl.

վարությունը վախենում էր ազգային հարցից ու անջատողական //-166 հնարավոր պահանջներից, թեև թուրքերին հաջողությամբ դիմադրելու գործին հայրենասիրությունից բացի այլ հենարան չի մնացել:

Նա ռուսական զորքի ռազմունակության հետ հույս չէր կապում ու պահանջում էր իր երկրի անհապաղ միջամտությունը, այլապես եկրամասին չափազանց լուրջ վտանգ էր սպառնում: Հակառակ դեպքում՝ կորուստներ մեղմացնելու և սեփական մեղքը քավելու համար, նրա երկիրը ստիպված կլինի հարյուրապատիկը ծախսել: Հյուպատոսը չէր ուզում տեսնել ԱՄՆ-ի՝ «Կովկասի քրիստոնյա բնակչության առաջ մեծագույն անարդարության ու վնաս պատճառելու համար»²⁰ հանցավոր դառնալու իրողությունը: Նույնբերի 18-ին դիվանագետը ծանուցում է, թե պաշտպանության միջոցները բավարարում են միայն 10 օրվա: Նույն ամսվա 25-ին նա տեղեկացնում է Պետդեպարտամենտի ղեկավարին, որ բանակն ու երկրամասի ժամանակավոր կառավարությունը ամբողջությամբ հավատարիմ են Ռուսաստանին և Սահմանադիր ժողովին, բայց սա չէր տարածվում բուլշևիկների վրա: Փակագծերում նշենք, որ բանակին վերաբերող՝ Ֆ.Վ.Սմիթի պնդումը ճիշտ չէր: Հաջորդ օրը դիվանագետը ստանում է պատասխան. Ռ.Լանսինգը թերևս դեմ էր Ռուսաստանի մասնատման կամ քաղաքացիական պատերազմի²¹ քաջալերմանը:

1917թ. նույնբերին ու դեկտեմբերի սկզբին՝ Թիֆլիսում բրիտանական ռազմական առաքելության պետ գեներալ Օ.Շորի հետ հանդիպումների ժամանակ Անդրանիկին հայտնում են ժամանակավոր կառավարության՝ 30 հազար արևմտահայերին զինելու և հանդերձավորելու պատրաստականության մասին: Անգլիացիները տրամադրում էին փողը, ԱՄՆ-ն էլ ամսական 10 դոլ. կվճարեր զինվորների ընտանիքներին²²: Ավելի բարձր ատյանները չեն հասատում այդ տեղեկությունը. երբ դեկտեմբերի 1-ին Անգլիայի, Ֆրանսիայի և Իտալիայի վարչապետները Փարիզում խորհրդակցում էին Միացյալ Նահանգների նախագահ //-167 հի անձնական ներկայացուցիչ Է. Խաուզի հետ, եվրոպացիները պաշտպանում էին Անդրկովկասին աջակցելու տեսակետը: Սակայն ամերիկյան կողմը համաձայն չէր նրանց կարծիքին ու չէր ցանկանում միջոցներ տրամադրել²³:

Դեկտեմբերի 29-ի դրությամբ, Լոնդոնում ԱՄՆ-ի դեսպանը պետքարտուղար Ռ.Լանսինգին է փոխանցում Դաշնակիցների կարծիքը Կովկասի ռազմաճակատը ֆինանսավորելու պարտադրված անհրաժեշտության մասին, թեև նրանք կասկածներ ունեին, թե արդյոք այն վերականգնելը այլևս ուշ չէր: Եվրոպական կողմը կենսական անհրաժեշտություն էր համարում «գործակալներ և խորհրդական-սպաներ ու-

²⁰ Армения в документах, с.3.

²¹ Ibid., с.15.

²² Ջորավար Անդրանիկի Կովկասեան ճակատի պատմական օրագրութիւնը , էջ 65-66, 164:

²³ US NA, RG 59, 763.72/7926.

նենալ՝ տեղական կառավարություններին ու նրանց բանակներին աջակցելու համար»²⁴: 1918թ. հունվարի վերջին - փետրվարի սկզբին եվրոպա-ամերիկյան բանակցություններում բեկում է նկատվում: Այդ պահին Օ.Շոռը գտնում էր, որ Կովկասյան ճակատը վերականգնելու ժամանակն արդեն անցել է, իսկ երկրամասի իշխանություններին հոսանքը տանում էր թուրք-գերմանական դաշինքի հետ մերձեցման, և նրանք ներքաշվում էին անջատ բանակցությունների մեջ:

Այնուամենայնիվ, 1918թ. մարտ ամսին ամերիկացի քարոզիչ Է.Յարոուն թախանձագին խնդրում էր ինրե՛ն գոնե 400 հազ. դոլ. հատկացնել Կարմիր խաչի խողովակներով՝ զինվորական հիվանդանոցներ կազմակերպելու, և լրացուցիչ՝ ամիսը 10 հազարից ոչ պակաս՝ դրանց աշխատանքի համար²⁵: Ապրիլի 3-ին Ռ.Լանսինգը վերջնականապես մերժում է ամերիկյան ֆինանսավորման հեռանկարը, թեև նման զարգացումների պարագայում Թիֆլիսում խոստանում էին առնվազն 6 ամսվա դիմադրություն և Բաքվի բարեհաջող պաշտպանություն՝ թուրքական հարձակումից: Դրսևորված անգործության հետևանքով այդ նախագծի մյուս՝ թեհրանում տեղակայված անգլիական կողմը, այլևս կոպ-/-168 կասյան իրադրությունը փրկելու որևէ հույս չէր տածում²⁶:

Քիչ ավելի ուշ Ռ.Լանսինգը տեղեկացրել է Վաշինգտոնում կաթողիկոսի ներկայացուցիչ Գ.Փաստրմաճյանի լրացուցիչ նախաձեռնության մասին: Ապրիլի 25-ին նա առաջարկում է ամերիկահայերի ուժերով դրամահավաք սկսել, եթե հյուպատոս Ֆ.Վ.Սմիթը ստանձնելու է ընկերային փոխառության պետական երաշխավորի դերը: Պետքարտուղարը խնդրում է այդ գաղափարի մասին զեկուցել Դաշնակիցների՝ Փարիզում գումարվող Գերագույն ռազմական խորհրդին ու հարցնում՝ որքանով է մեծացել հայկական ռազմական անձնակազմը, արդյոք հայերը ի վիճակի՞ են վերահսկել Վանը, և նրանց հաջողվու՞մ է պաշտպանել Բաքուն²⁷:

ԱՄՆ-ի՝ հայ ժողովրդին տարբեր եղանակներով աջակցելու, նույնիսկ ռազմական ներխուժման կարելիությունը քննարկվել է մինչև Առաջին աշխարհամարտի ավարտը: Թեև մի ամիս պահանջվեց, որ 1918թ. մայիսի 24-ին Ռ.Լանսինգը ստանար Ֆ.Վ.Սմիթի կազմած՝ Անդրկովկասը պաշտպանելու նախագիծը: Մայիսի 28-ին Պետդեպարտամենտը ցանկություն է հայտնում այն ուսումնասիրել, և հունիսի 17-ին փորձագետները քննեցին դրա հիմնադրույթները²⁸: Ամռանը հյուպատոսը հայտնաց, որ ողջ Անդրկովկասն ու նրա երկաթուղային ցանցը վերահսկող թուրքական բանակը հազիվ հասնում է 20 հազարի: Ավելին՝ նրա անձնակազմի մատակարարումը անբողջությամբ ապա-

²⁴ US NA, RG 59, 861.00/3478; Մարմարյան Ա., նշվ. աշխ., էջ 288:

²⁵ Армения в документах, с.23.

²⁶ Ibid., с.24.

²⁷ US NA, RG 59, 867.22/22.

²⁸ Армения в документах, с.27-28.

հովվում էր գրավված տարածքներում «հայտնաբերված» ռազմական պահեստների պաշարներով²⁹: //-169

Armenia and Armenian Question in the U. S. Policy of 1917-1918 Summary

In 1917-1918, when Russia went through two Revolutions and intensification of the Civil War, the U.S. made an attempt to evaluate if it was possible to restore combativity of this country in general and the Caucasus // -170 Front in particular. President W.Wilson, Secretary of State R.Lansing, the U.S. Am-bassador in Petrograd D.R.Francis and its Consul in Tiflis F.W.Smith had been engaged in this task. Armenia, put to Genocide in 1915, burdened with Western Armenian refugees and deprived of external communications, had become principal and direct object for assault on the Caucasus front. So, it attracted special attention. It had been offered to enroll Western Armenian Division in the Russian Army to defend three provinces, which remained under Russian control. The USA allotted money; British should assign officers to advise; and both partners could control its operations. During negotiations, the Caucasus situation was evaluated as irreparable in the end of January – in the beginning of February, 1918; then USA had surrendered the initiative and financial job to British in April. They confined themselves to material and food aid for Armenians; as well as to warfare in Europe. // -171

©

9 էջ

«Առաջին աշխարհամարտը և հայ ժողովուրդը (պատմության և արդիական խնդիրներ)»: Միջազգային գիտաժողով, 1-2 հոկտեմբերի 2014թ.: Ձեկուլցումների ժողովածու: Երևան, ՀՀ ԳԱԱ Պատմության ինստիտուտ, 2015, էջ 158-171:

²⁹ Армения в документах, с.30.